

Lunds Domkyrka

Södra korsarmens trappa och fasader
Lunds stad och kommun, Skåne län
Byggnadsarkeologisk undersökning 2020
Adam Hultberg



Titel: Lunds Domkyrka

Författare: Adam Hultberg

Kulturmiljörapport: 2021:11

Omslagsbild: Kulturens arkeolog Sofia Lindberg dokumenterar nedmonteringen av trappan. Foto från söder.

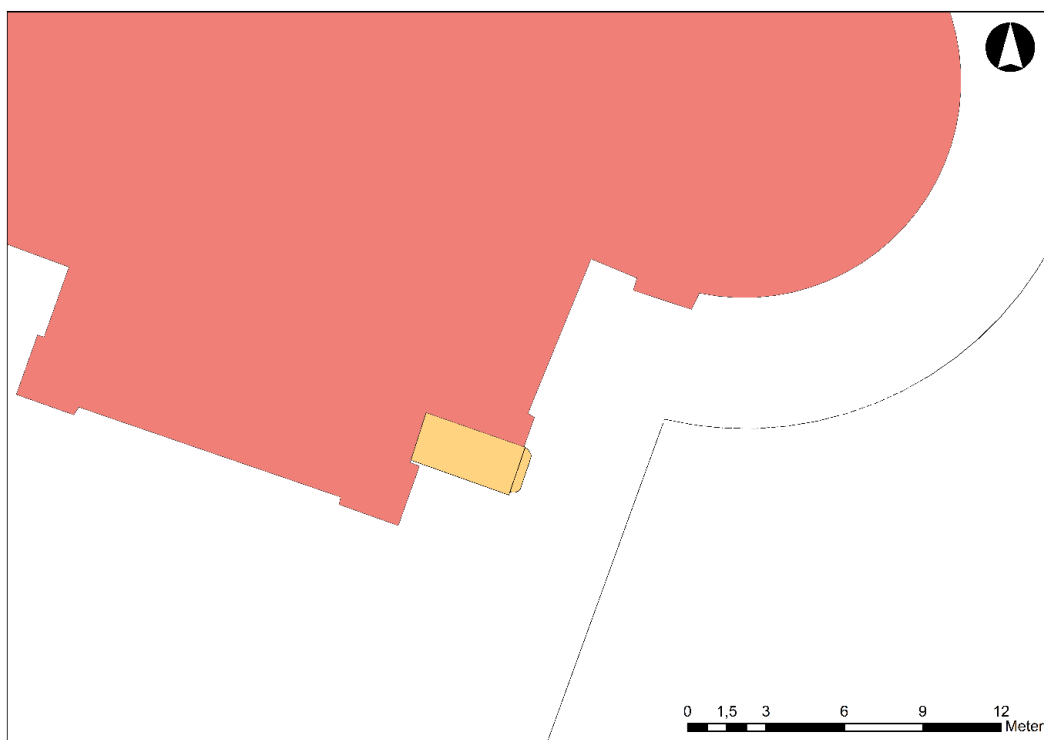
Upphovsrätt: Där inget annat är angivet, enligt Creative Commons licens CC BY

Innehållsförteckning

Sammanfattning	1
Inledning	2
Byggnadshistoria	3
Genomförande och resultat	5
Trappan	5
Fasaderna.....	8
Slutsats	13
Administrativa och tekniska uppgifter	14
Referenser	15

Sammanfattning

- En byggnadsarkeologisk undersökning har genomförts på delar av Lunds domkyrka. Undersökningen berörde den exteriöra trappan till det södra korskeppet, samt två, där bakom, dolda fasader. Undersökningen genomfördes av Kulturens arkeologer, på uppmaning av stadsantikvarie Henrik Borg, som var antikvarisk medverkan för ärendet (Lst dnr 433-34084-2020).
- Den nu borttagna trappan kunde konstateras vara uppförd i sin helhet under 1800-talets mitt, då den ersatt en äldre trappkonstruktion. Inga tecken kunde ses på återanvänt byggnadsmaterial. Trappan var endast fundamenterad till ett djup av cirka 0,30 meter under dagens marknivå.
- I de exponerade fasaderna fanns inga spår av att en trappa varit planerad vid det ursprungliga uppförandet av kyrkan. Fasaderna består av fint bearbetade kvaderstenar samt en sockel som löper längs hela den exponerade sträckan.
- Stenmaterialet i de exponerade fasaderna skiljer sig påtagligt från materialet i kyrkans övriga fasader. Kvadrarna är mindre och det förekommer inblandning av Helsingborgssandsten. På ett stort antal stenar finns också verktygsspår som visar hur stenen bearbetas. Verktygsspår av denna typ saknas i övrigt på Domkyrkans fasader, men finns bevarade interiört. Fasaderna kan sannolikt dateras till Domkyrkans äldsta byggnadsfas, på 1100-talet.



Figur 1. Lunds domkyrkas absid och södra korsarm. Trappan är markerad i gult. ©Lantmäteriet

Inledning

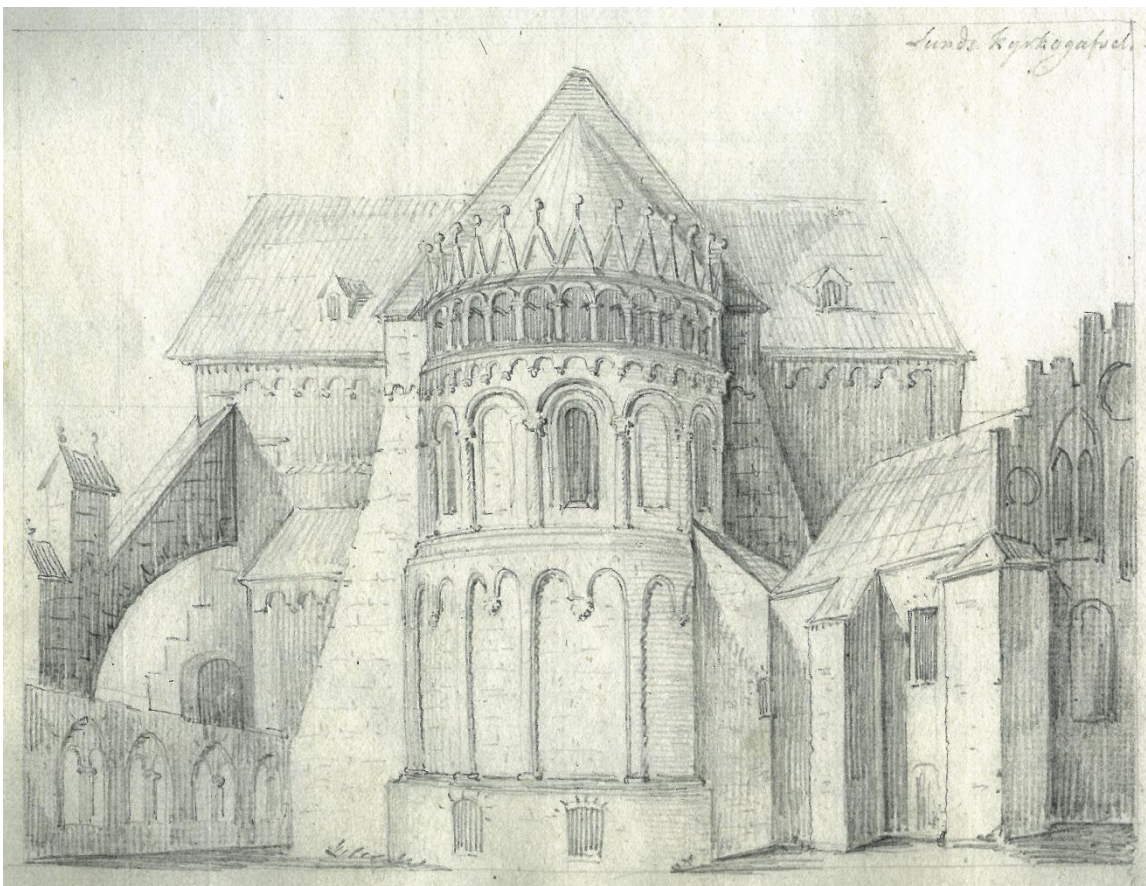
En byggnadsarkeologisk undersökning har genomförts på delar av Lunds Domkyrka. Undersökningen gjordes i samband med att trappan till det södra korsskeppet nedmonterades. Bakgrunden till nedmonteringen var att det uppstått sprickor i kvaderstensfasaden på trappan, vilket gjort att enskilda stenar vandrat ut ur muren. Sprickorna antogs bero på sättningar i marken under trappan. Undersökningen efterfrågades av stadsantikvarie Henrik Borg, som var antikvarisk medverkan. Uppdragsgivare för projektet var Lunds domkyrkoförsamling. Arbetet utfördes inom ramarna för den antikvariska medverkan, enligt Länsstyrelsens beslut (Lst dnr433-34084-2020) och KML 4 kap. 3 §.

Dokumentationen består av fotografier och beskrivningar av själva trappkonstruktionen samt uppmätningar av de två där bakom framkomna fasadpartierna. I samband med uppmätningen av fasaderna gjordes även en okulär bergartsbestämning av Ulf Sivhed, Nyåkra Geoconsulting AB, vilken presenteras i denna rapport.

Parallellt med den byggnadsarkeologiska undersökningen genomfördes en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning i området öster om korsskeppet. Undersökningen kom också att beröra ytan under trappan, efter att denna hade plockats ner. Då det finns många beröringspunkter mellan arkeologin och den stående byggnaden bör de två undersökningarna ses i samband med varandra. Den arkeologiska undersökningen presenteras i en separat rapport (Hultberg in prep).

Byggnadshistoria

Den nuvarande domkyrkobyggnaden har redan en över niohundraårig historia, så att redogöra för byggnadshistoriken i närmare detalj står utanför denna rapport. Byggnadens allra tidigaste historia är av förklarliga skäl svår att fastställa. Detta då det historiska källmaterialet är magert och det arkeologiska spåren till stor del är övertäckta eller utplånade av den nu stående katedralen. Tankar om Domkyrkans föregångare är till stor del baserade på grundmurar som dokumenterades vid undersökningar på 1940-talet, samt omnämmandet av den helige Laurentius ofullbordade kyrka i Lund, i Knut den Heliges gåvobrev, daterat 1085. Frågan om tusentalskyrkan har diskuterats av flertalet forskare, med varierade tolkningar. Frågan består till stor del i hur och vida, och till vilken utsträckning delar av denna byggnad finns bevarade i den nuvarande domkyrkans stående murverk. Bland dessa tolkningar kan framhållas Erik Cinthios artikel från 1990, där han framhåller att den nuvarande kyrkans äldsta delar, däribland kryptan, åtminstone delvis bör härröra från Knut den Heliges tid, på 1080-talet (Cinthio 1990). Den äldsta kända altarinvielsen i kryptan sker 1123, och altaret i högkoret invigs 1145. Vid 1100-talets slut torde kyrkans grundplan ha tett sig mer eller mindre som idag (Löfvendahl & Sundnér 1997). Byggnadshistorien är i skrivande stund under bearbetning inför publikationen som planeras till 900-årsjubileet, år 2023.



Figur 2. "Lunds kyrkogafvel" Absiden sedd inifrån Krafts kyrkogård. Till vänster syns den inre korsgångsmuren, med sina svagt spetsbågiga öppningar. Därbakom portalen ovan trappan, vilken täcks av ett mindre tak med trapptegsgavel. Teckning av arkitekten Erik Palmstedt, i Lund på genomresa år 1778. Kungliga Akademien för de fria konsterna.

Portalen till det södra transeptet, med tillhörande trappa finns återgiven på ett antal tekningar och planer från 17- och 1800-talen. Flera av dessa finns publicerade i Andreas Manhags bok om Krafts torg (Manhag 2017). Några av dessa avbildningar visar murarna till den korsgång som omslutit Krafts kyrkogård, kyrkogården som varit belägen direkt öster om absiden.

Korsgångens äldsta datering och utformning är inte helt utredd. På en bevarad avbildning från Krafts kyrkogårds insida syns svagt spetsbågiga öppningar i den inre korsgångsmuren, se figur 2. Rimligtvis har korsgången tillfogats sekundärt och kan inte sättas i direkt samband med kyrkans ursprungliga uppförande. En mindre del av korsgångens grundmur påträffades arkeologiskt vid den undersökning som gjordes parallellt med den byggnadsarkeologiska undersökningen (Hultberg in prep).

Korsgången rivs succesivt mellan åren 1778 och 1832. Efter detta återstår vid den södra portalen, endast ett mindre, utskjutande tak som täckt trappan, vilket även det rivs av Brunius inom kort. Taket hade en gotisk trappgavel och ska ha varit byggt i tegel. Det tolkas vara uppfört i samband med att korsgångens förlorar sina takvalv, sannolikt under 1500-talet. Enligt uppgift ska det i tegelmuren som buri taket ha funnits ett väggskåp, i vilket man förvarat vigvattenskärl, att använda i ceremonier utanför kyrkan. I samband med sin restaurering bygger Brunius också om de båda trapporna, vilka dessförinnan ska ha blivit ombyggda under 1700-talet (Manhag 2017: 19, 38, 63, 91).



Figur 3. Domkyrkan sedd från öster. Litografi av Johan Billmark, antagligen efter en förlaga daterad 1839. Taket över trappan har rivits men i övrigt kvarstår vid tiden många av de arbeten som gett Domkyrkan det utseende den har idag.

Genomförande och resultat

Trappan

Trappans fasad åt söder har varit uppförd av sågade sandstenskvadrar. Denna har tidigare dokumenterats genom laserscanning, av Sweco, metaldetektering, av Thyréns, och genom foto av Gunnar Menander. Fasaden presenteras därför inte närmare i denna rapport.

Den trappa som nu borttagits genomgick renoveringsarbeten under domkyrkoarkitekten C G Brunius, under 1800-talets mitt, och ska enligt honom tidigare ha byggts om på 1700-talet. En inledande förhoppning för den byggnadsarkeologiska undersökningen var att rester av en äldre trappkonstruktion skulle finnas kvar, under ett av Brunius påbätrat ytskikt.

Efter att vangstycken och plansteg hade borttagits och rivning av den underliggande konstruktionen påbörjats kunde det relativt snart konstateras att trappan var uppförd i ett svep. Trappan hade endast en stötfog mot kyrkan, i så väl norr som väster. Fogen mellan och trappan och kyrkan bestod av ett grått betongbruk och mätte mellan 0,50 och 2,50 centimeter. Direkt under planstegen låg fem järnstänger tvärs över trappan, vilka borrats in i kyrkans södra fasad och utgjorde de enda fästpunkterna mellan trappan och den egentliga kyrkobyggnaden. I borrhålen var järnstängerna infattade av ett hölje av bly.

Själva fyllningen bestod i de övre delarna av en blandning av kalksten och vanlig marksten, som mätte mellan 0,10 och 0,40 meter i diameter. Dessa hade lagts i avjämnade nivåer för att stötta planstegen. Längre ner i konstruktionen blev stenstorleken större och omsorgen saknades. De största stenarna mätte omkring 0,90 meter i diameter. Bruket bestod övervägande av gulaktigt, grovmagrat kalkbruk som i de övre nivåerna var väldigt upplöst och smuligt. I den södra delen, mot trappans fasad, förekom ett hårt och flisigt betongbruk, som kan indikera en senare åtgärd på trappan. Det får ses som anmärkningsvärt att trappan vilat på en helt solid konstruktion. Nämnvärt är också att stora mängder bly påträffades i fundamentet, till stor del upplandat i det övriga materialet. Blyet förekom som oformliga klumpar vilka tycktes ha hållts ner i konstruktionen.

Högt upp i trappans östra del blev en stor spricka tydlig, vilken bör vara den primära orsaken till sättningsproblematiken. Längst in mot hörnet i nordväst fanns ett mindre tomrum under trappan, som endast mätte några centimeter på höjden. Söder om hålrummet dokumenterades en stenläggning av väldigt blandat material, däribland tegel, kalkbruk och sandsten. Denna tolkas som en hårdgjord yta, vilken bör ha fungerat som ett fundament eller platta, på vilken den äldre trappkonstruktionen vilat. Det vill säga den trappkonstruktion som enligt Brunius ska ha blivit ombyggd på 1700-talet och som rivs av honom. Stenläggningen saknades där hålrummet observerats. Sannolikt har kulturlagren kompakterats som en konsekvens av nedbrytning, vilket bör vara den underliggande orsaken till sättningsarna. Direkt under stenläggningen påträffades en grav i form av en murad sandstensskista, med sannolik datering till tidig medeltid (Hultberg in prep).



Figur 4. Trappkonstruktionen efter att vangstycke och plansteg tagits bort. Konstruktionen bestod i denna nivå av stora mängder löst material i form av grus och uppblandat murbruk. Därunder var lagt spräckt eller obearbetad sten, i vilken kunde ses en antydning till avjämnade nivåer. Högt upp i konstruktionen kunde konstateras en större spricka som tolkas vara huvudorsaken till att stenarna i trappans fasad börjat röra på sig. Foto från öster.



Figur 5. Djupare konstruktionen övergick materialet till att huvudsakligen bestå av större fältstenar, med en diameter på upp till en meter. På bilden ses också den östra kvaderstensfasaden som börjar framträda direkt under portalen. Foto från öster.

Fasaderna

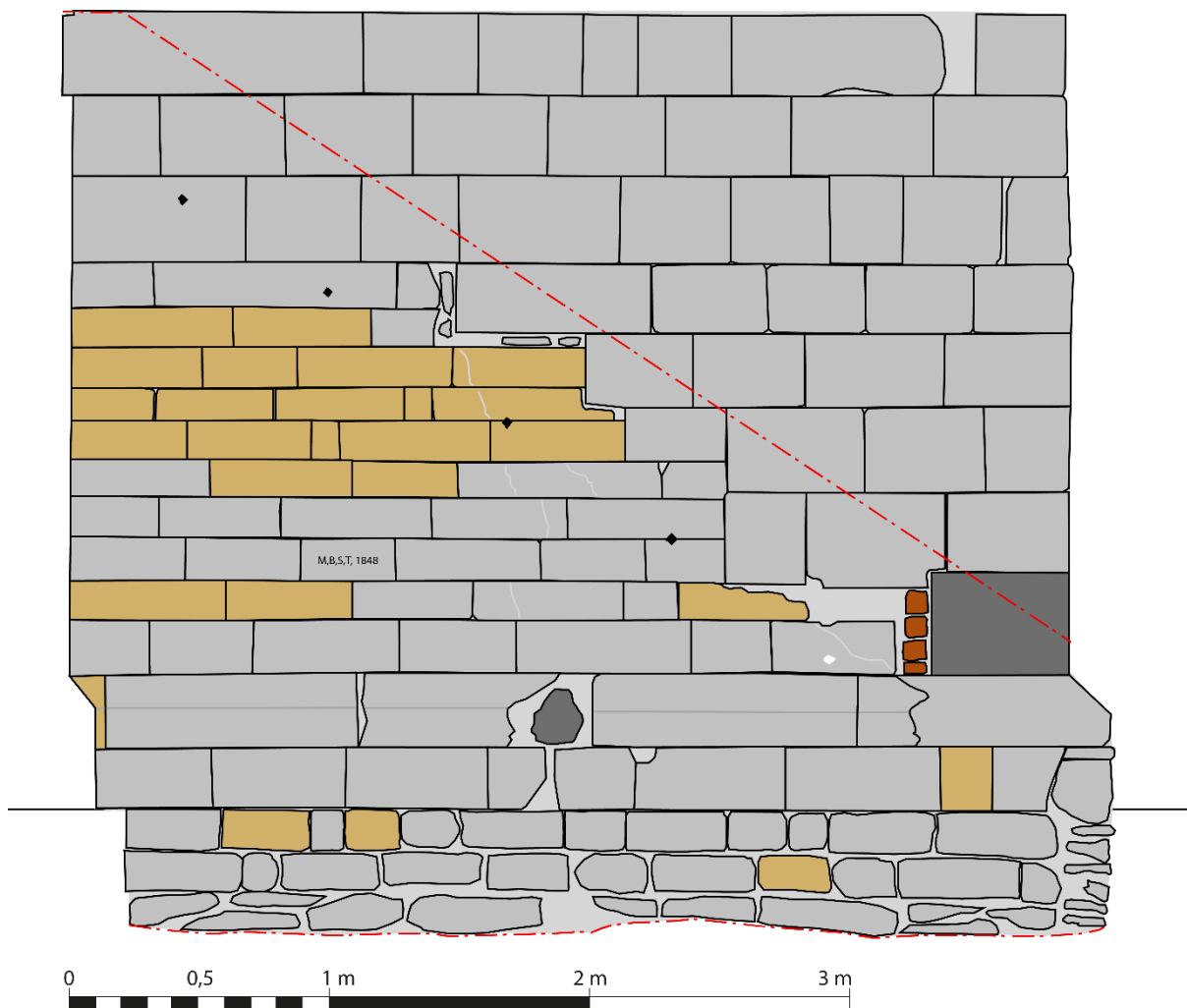
Stora delar av Domkyrkans nuvarande fasader har genom århundradenas lopp fått utstå olika hårdhänta ingrepp. Vissa delar har byggts om och andra delar har stenarna plockats ner och renhuggits, för att sedan sättas tillbaka. Stora delar av dagens fasader består av sågad sandsten som tillkommit under 1800-talet.

I takt med att trappan plockades ner blev det tydligt att det där bakom fanns välbevarade, äldre fasadmurar. Murverket utgörs här av huggna sandstenskvadrar, där flertalet bär välbevarade verktygsspår. Skillnaden mellan det nu exponerade murverket och det omkringliggande är tydlig i flera aspekter. Mellan det äldre murverket bakom trappan och det yngre där ovan finns en tydlig skarv där de nya kvaderstenarna passats in. Här har sten i det äldre murverket huggits av på ett hårdhänt och osentimentalt sätt, och tomrum fyllts ut med tegel, småsten och kalkbruk, se figur 7.

Storleken på de individuella kvadrarna och höjden på skiften är inte enhetlig över Domkyrkan. Murverket bakom trappan skiljer trots detta ut sig i att stenarna är påtagligt mycket mindre, se figur. Liknande murverk finns också exponerade interiört i kryptan (Löfvendahl & Sundnér 1997:25ff). I den östra fasaden bakom trappan finns en tydlig övergång till kvadrar av ett större format, se figur 8.



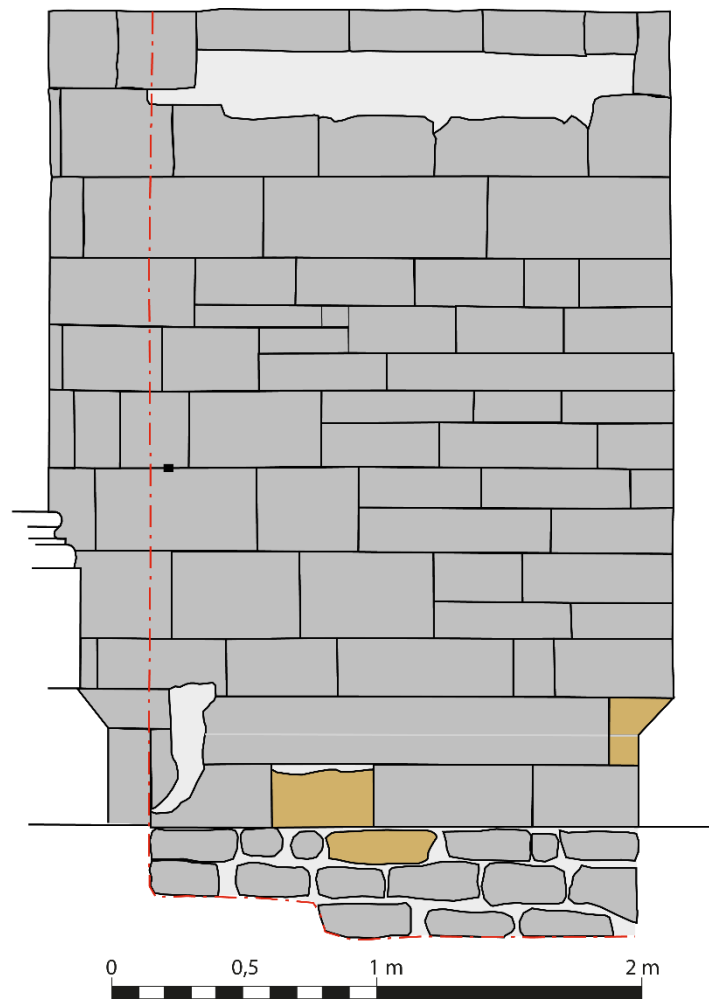
Figur 6. Platsen för trappan, sedd från sydöst. Under korportalen framträder de äldre fasadmurarna tydligt.



Figur 7. Fasadritning visande den södra fasaden, bakom trappan. Röd, streckad linje avgränsar den yta som tidigare varit övertäckt. Gulmarkerade kvadrar har identifierats som sannolikt varande av typen Nordvästskånsk- eller Helsingborgssandsten. Senare tillägg med tegel och granit är markerat i rött, respektive mörkgrått.

En rad olika bergarter har använts i domkyrkobyggnaden (Löfvendahl & Sundnér 1997:19ff, Sivhed 2018:305ff). Olika bergarter har använts under olika tider, vilket gör detta relevant för byggnadsförloppet. För den medeltida byggnadshistorian visar sig detta främst i att det under de äldsta delarna använts sandsten av Helsingborgstyp. Redan tidigt i uppförandet övergår man till att framförallt använda Höörsandsten. Det finns även kvadrar av urberg, eller granit i Domkyrkans murar. Dessa hör till 1800-talets restaureringar, då man också ersätter en stor mängd stenar med kvadrar av sågad Höörsandsten.

En okulär bedömning av stenmaterialet gjordes i samband med den byggnadsarkeologiska undersökningen, av Ulf Sivhed, Nyåkra Geoconsulting AB. Kvaderstenar av Helsingborgssandsten kunde identifieras i båda fasaderna, samt i grundmuren. Helsingborgssandstenen förekommer sporadiskt, med undantag för en större koncentration i den södra fasaden. I figurerna 7 och 8 har fasadernas murverk dokumenterats och de stenar, vilka tolkas vara Helsingborgssandsten, markerats som gula.



Figur 8. Fasadritning visande den östra fasaden, bakom trappan. Röd, streckad linje avgränsar den yta som tidigare varit övertäckt. Gulmarkerade kvadrar har identifierats som sannolikt varande av typen Nordvästskånsk- eller Helsingborgssandsten

Flertalet stenar i fasaderna bakom trappan bär tydliga verktygsspår. Dessa består övervägande av lodräta eller diagonala linjer som visar att stenytan skrädhuggits med bredmejsel. Enstaka stenar har en något gropig yta som kan antyda att de bearbetats med spetsmejsel. Flera av stenarna har kantslag tvärs över fogen. Dessa har en varierande bredd men flertalet mäter mellan 2,50 och 3 centimeter in på var sten. Kantslaget skapar en ram längs kvaderstenens sidor och en spegel mitt på. Dessa kantslag antas ha gjorts när stenen har satts på plats, för att anpassa stenarna till varandra över fogen. Kantslaget anses främst vara estetiska (Löfvendahl & Sundnér 1997:25). Den dekorativa skråsockel som löper runt kyrkan fortsätter in längs murarna bakom trappan. Detta i kombination med den välbearbetade stenen visar att murverket ursprungligen varit menat att synas. Fasaderna var till stor del täckta av murbruksrester från stötfogen mot trappan.

I den södra fasaden finns en inskription som lyder "M, B, S, T, 1848". Sannolikt anger detta året för den senaste trappans uppförande. Bokstäverna kan tolkas som arbetarnas initialer.



Figur 9. Detaljbild visande den södra fasaden. Stenarna är delvis vittrade och täckta med rester av kalkbruk från stötfogen mot trappan. Stenarna har en höjd på cirka 16 centimeter och har bedömts vara av typen Helsingborgsandsten. På stenarna syns spår av skrädhugning med bredmejsel i form av så väl lodräta som diagonala linjer. Foto från söder.



Figur 10. Detaljbild visande den östra fasaden under släpljus. Stenarna är av typen Höörsandsten. Kantslag och diagonal skrädhugning syns tydligt. På den undre stenen kan möjligtvis skönjas spår av bearbetning med spetsmejsel. Foto från öster.



Figur 11. Detaljbild med släpljus visande sandsten i grundmuren under den södra fasaden. Endast en sten i grunden visade tydliga spår av ytbehandling. Foto från söder.



Figur 12. I den södra fasaden finns en kvadersten som bär en inristning, vilken kan tydas som "M, B, S, T, 1848". Tolkningen är att detta är året för den senaste ombyggnationen av trappan, samt möjligtvis arbetarnas initialer. Foto från söder.

Slutsats

Den byggnadsarkeologiska undersökningen har kunnat klargöra att den nu borttagna trappan uppfördes i sin helhet under 1800-talets mitt. Sannolikt är det året för uppförandet som ristats i en kvadersten bakom trappan, 1848. Inga spår av någon äldre trappkonstruktion kunde dokumenteras. Däremot framkom en stenläggning under trappan, vilken kan tolkas ha utgjort en fundamentering för en äldre trappa. Den borttagna trappans fundament låg på ett djup av endast 0,30 meter.

Två äldre fasadmurar har kunnat dokumenteras bakom den borttagna trappan. Murarna är uppförda av huggen sandsten av typerna Höörsandsten och Helsingborgssandsten. Flertalet kvadrar har en ringa storlek som skiljer ut dem från det övriga stenmaterialet som nu finns synligt i kyrkans fasader. Den östra fasaden utgörs så gott som uteslutande av Höörsandsten och där finns en övergång till kvadrar av ett större format. Förekomsten av Helsingborgssandsten bör kunna tidfästa det framkomna murverket till Domkyrkans tidigaste byggnadsfas. Inga spår kan ses av att murarna satts om. Ett stort antal stenar i de dokumenterade fasaderna bär tydliga spår av skråhuggning med bredmejsel, samt kantslag. Denna typ av verktygsspår förekommer interiört i kyrkan, men saknas idag på fasaderna då dessa bör ha vittrat eller förstörts vid äldre tiders restaureringsarbeten. De välbearbetade fasadstenarna samt förekomsten av skråsockeln bakom trappan visar tydligt att murarna ursprungligen inte ämnats bli övertäckta av en trappa.

Administrativa och tekniska uppgifter

Länsstyrelsens dnr	433-34084-2020
Trakt/kvarter/fastighet	Domkyrkan 1
Socken	Lunds stad
Kommun	Lunds kommun
Län	Skåne län
Uppdragsgivare	Lunds domkyrkoförsamling
Typ av undersökning	Byggnadsarkeologisk undersökning
Ansvarig institution	Kulturen
Fältarbetsledare	Adam Hultberg
Övrig personal	Sofia Lindberg
Fältarbetstid	2020-09-21 – 2020-11-18
Fälttid, arkeolog, tim	30 h
Ritning, dokumentation	2 st A3 ritfilm: 2 sektionsritningar skala 1:20.
Foto	169 digitala fotografier
Analyser	-
Arkivmaterial, förvaring	Kulturens arkiv under fastighetsbeteckningen Domkyrkan 1

Referenser

- Cinthio, Erik .1990. Lunds Domkyrkas förhistoria, S:t Laurentiuspatrociniet och Knut den Heliges kyrka än en gång. I: *Ale, Historisk tidskrift för Skåneland, Nr 2 1990*. De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och Landsarkivet i Lund. Lund.
- Hultberg, A. in prep. Kv Domkyrkan 1. RAÄ Lund 73:1 / L1988:5459. Arkeologisk schaktningsövervakning 2020. *Kulturmiljörapport 20XX:XX*. Kulturen. Lund
- Löfvendahl, Runo & Sundnér, Barbro. 1997. *Lunds domkyrka, stenmaterial och skadebild*. Riksantikvarieämbetet.
- Manhag, Andreas. 2017. *Krafts torg, Lunds mittpunkt och baksida under 500 år*. Lunds domkyrka. Lund.
- Sivhed, Ulf. 2018. Byggnadsten och kalkbruk i Skåne under tidig medeltid. I: *Vägar mot Lund*. Red. Ödman, Anders & Cinthio, Maria. Historiska media. Lund.

2021

- 2021:1 Botanicum 15, Lund. RAÄ Lund 73:1/L1988:5459, Lunds stad och kommun, Skåne län. Arkeologisk schaktningsövervakning 2016. Aja Guldåker.
- 2021:2 Hustoftagårdens halmtak. Hustofta 3:6. Höganäs kommun, Skåne län. Antikvarisk medverkan 2020. Henrik Borg.
- 2021:3 Kv Paradis 51, RAÄ Lund 73:1 / L1988:5459, Lunds stad och kommun, Skåne län. Arkeologiska schaktningsövervakningar 2018. Adam Hultberg.
- 2021:4 Hörby kyrka, Hörby socken, Hörby kommun, Skåne län. Antikvarisk medverkan. Carita Melchert.
- 2021:5 Sankt Måns 21. /RAÄ Lund 73:1/. Lämningsnr L1988:5459. Lunds stad & kommun, Skåne län. Arkeologisk förundersökning samt. schaktningsövervakning 2020. Sofia Lindberg.
- 2021:6 Kv Sankt Thomas 39, Lund. Fornlämning RAÄ Lund 73:1/Lämningsnr L1988:5459. Lunds stad och kommun, Skåne län. Arkeologisk schaktningsövervakning, geoteknik 2018. Aja Guldåker.
- 2021:7 Clemenstorget. RAÄ Lund 73:1 / L1988:5459. Lunds stad och kommun, Skåne län. Arkeologisk schaktningsövervakning 2019–2020. Linnea Lidh.
- 2021:8 Kv Myntet 10, Lund. RAÄ Lund 73:1 / L1988:5459. Lunds stad och kommun, Skåne län. Arkeologisk schaktningsövervakning 2020. Linnea Lidh.
- 2021:9 Kv Domkyrkan 1, Lund Ändring av västportalens trappa på Lunds Domkyrka. Fornlämning RAÄ Lund 73:1/ Lämningsnr L1988:5459, Lunds stad och kommun, Skåne län. Arkeologisk schaktningsövervakning 2010. Gertie Ericsson.
- 2021:10 Kv Sankt Peter 27, RAÄ Lund 73:1 / L1988:5459. Lunds stad och kommun, Skåne län. Arkeologisk schaktningsövervakning 2020. Adam Hultberg.
- 2021:11 Lunds Domkyrka, södra korsarmens trappa och fasader. Lunds stad och kommun, Skåne län. Byggnadsarkeologisk undersökning 2020. Adam Hultberg.